

való virágoztatása által mehet legkönnyebben és legcsalhatatlanabban végbe”. Megjegyzi, hogy „soha egy egész nemzet idegen nyelven tudományra, közönséges világosságra s bölcsösségre nem juthat”. Ebből azt a következtetést is levonja, hogy „a nemzeti nyelvnek elhagyatásával elhagyattatnak a nemzeti erkölcsök, szokások — a nemzetnek egész tulajdonna, megkülönböztető bélyege”. Elismeri a deák nyelv tudásának szükségességét, de csak úgy, hogy az a magyar nyelvet háttérbe ne szorítsa. Felrója azt is, hogy az országban a jövőnek megvetik a honi lakosságot, és egy idegen nyelv nem tudása miatt hivataljaiktól, kenyerektől is megfosztják őket. Mindez nem törénhetne meg, ha elődeink édes anyanyelvüket jobban megbecsülték, kiművelték és „közönségesebbé” tették volna. Javasolja az eddigi hibák kijávitását és a hazai nyelvnek diadalra juttatását.

A nyelv sorsa iránti felelősség és aggodalom a folyóirat minden számában fellelhető. Szinte valamennyi írásban találunk utalást az anyai nyelv, a hazai nyelv védelmére és felszólítást annak ápolására. Említsük még meg Kazinczy egyik megjegyzését egy fordítás bírálatával kapcsolatban, amikor azt ajánlja a fordítónak, hogy „idejét szentelje a hazai nyelvnek, melynek elhagyatott sorsa minden elkészült, s jól született hazafit, nyugodalmának feláldozásával is, nemes védelemre kiált”.

E témával kapcsolatban idézzünk végül Baróti Szabó Dávidtól is. Ráday Gedeonhoz írt versében élesen ostromozza a magyarság elfajzását, elkorcsosodását, ősei hagyományainak és nyelvének elhagyását. Többek között ezt írja: „így rohanunk vesztünkre magunk! így vágjuk alattunk a dőlésre hanyatlott fát!” De a következő versszakban már ott van a biztatás is: „öszve-vetett vállal, szívvel, felkeltek az írók: a Tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben.”

Jó lenne, ha ez a biztatás megbízsergetné mindnyájunk szívét-lelkét!

Ma, amikor kiterjedt a honismereti munka, tanulságért forduljunk a nagy elődök tiszteletre méltó példáihoz, legyen elérendő eszmény magas színvonalú nyelvművelő munkájuk, a mindenben való igényesség és az áldozatos hazaszerete. A magyarság mai nehéz sorsa ezt fokozottan igényli mindnyájunktól.

Göröcs Mihály

Venczel József emlékezete

Venczel József
és öccse, László
1928-ban

A 75 éve született Venczel József a romániai magyarság két világháború között indult, mind a mai napig egyik legjelentősebb szociológusa, társadalom- és művelődéspolitikusa. 1913. november 4-én Csíkszeredában született, középiskolai tanulmányait az itteni katolikus gimnáziumban végezte. 1930-ban a kolozsvári tudományegyetem jogi fakultására iratkozott be, ahol 1939-ben avatták doktorrá.

17 éves korában *A magyar falu XIX. századi irodalmunkban* című dolgozatával megnyeri az *Erdélyi Helikon* ifjúsági irodalomtörténeti pályázatát. „Dolgozata magasan túlszárnyalja a többi; s olyan irodalmi ismeretekről, íráskészségről és fogalmazni tudásról tesz tanúbizonyságot, amelyre büszkén mutathatunk rá” – hangzott el az értékeléskor. Ez a munkája egy életre eljegyzi a parasztság ügyével, másrészt az általa is továbbfejlesztett transzszilvánizmussal.

1930–1938 között a kolozsvári Lyceum Könyvtárban dolgozik, 1935–1940-ig egyben az Erdélyi Iskola című folyóirat technikai szerkesztője és ifjúságnevelési rovatvezetője.

1935-ben *Makkai László*val együtt megindítja a *Hitel* című társadalomtudományi szemlét. Megfogalmazásuk szerint „a HITEL-t a húszévesek nemzedékének műveltség- és

élménybeli hiányérzete hozta létre, de azért nemcsak számokkal jelölhető évjáráthoz, hanem körkörös közlőnyel, hanem egy nemzedék akaratainak a kerete szeretne lenni". Ahogy Venczel A. Hitel és a közvélemény című írásában rámutat, „az önismeret és az önkritika indította belső reform – a mi magasabbrendű célunk”. Az első Hitel, mint félhavi szemle, Makkai Magyarországra távozásával megszűnik. 1936-ban Venczel József ugyancsak a címen, de új számozással negyedévenkénti folyóiratot indít. Az 1936–1944 között fennállt, második Hitel célja a valóságfeltárás, az erdélyi magyarság gazdaságpolitikai, társadalmi, művelődési viszonyainak a megismertetése volt. A fiatal magyar értelmiség népnevelésre való tudományos és közéleti felkészítését kívánták szolgálni. A folyóirat és a belőle kisarjadt mozaik a fő ideológusának és tényleges vezetőjének Venczelt tekinthetjük. 1937. őszen tevékenyen részt vett az ifjú erdélyi magyar értelmiség *Vásárhelyi Találkozójának* a megszervezésében és lebonyolításában. E népfremszervezési rendezvény záródokumentumát, többek között Tamási Áron és Venczel József fogalmazta meg.

1938–1945 között az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* (EMGE) statisztikai és birtokpolitikai ügyosztályvezetője. A Dimitrie Gusti-féle román falukutató iskola legjobb magyar tanítványaként tarthatjuk számon: 1941-től Bálványosváralján ő vezeti az Erdélyben legnagyobb szabású, monografikus igényű, interdiszciplinális tájkatatást. Tevékenységében az önismereti, *hungarológiai* indíttatású kutatás szociális, művelődési és értelmiségnevelő, társadalompolitikai reformprogrammal párosul. Kimondja, hogy a magyarságnak hosszú távon is szembe kell néznie a kisebbségi léttel. A Magyar Párt revizionista és „passzív ellenállást” hirdető programjával szemben a cselekvést mint a megmaradás egyetlen lehetőségét hangsúlyozza. 1945 februárjában figyelemreméltó földbirtokreform-tervezetet munkál ki.

1940–1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet tagjaként működő *Erdélyi Tudományos Intézet* egyetemi tanára, s később az ügyvezető igazgatói feladatkört is ellátja. A felszabadulás után a *Bolyai Tudományegyetem* egyik megszervezője s egyben 1945–1947-ig a statisztika professzora a jogi és közgazdasági szakon. 1945–47-ben létrehozta és vezeti a kolozsvári munkás szabadegyetemet. 1948-tól az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) történeti levéltárát rendezi mint főlevéltáros.

1950-ben koholt vádak alapján őrizetbe veszik, s a koncepciós perek áldozataként 11 évet tölt Vácárestti, Nagyenyed, Szamosújvár, Pitești és Dés börtöneiben. Megromlott egészségi állapotban szabadul 1961 januárjában. Korábbi tudományos és haladó politikai szerepéhez méltatlan kottamásolói és kerámiafestő munka végzésére kényszerül további nyolc esztendőig.

Élete utolsó éveiben: 1969-től ismét társadalomkutatóként dolgozhat, mint a Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékén a csákványosfalukutatók vezetője. Halála előtti legnagyobb munkája a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztési módszerének a kidolgozása, valamint a lexikon gyűjtő, fogalmi, személyi, helytörténeti, intézmény- és sajtótörténeti címszavai jegyzékének az összeállítása. 1972. március 13-án meghal.

Az erdélyi magyarság létkérdéseinek a vizsgálatával, intézményeinek a megszervezésével, a tudatos népszolgálat elkövetésével az intenzív gyakorlati munkája, az 1940-es évek végétől pedig a meghurcoltatása és az azt követő stigmatizáció következményeként életében csupán egyetlen saját kötetét vehette kézbe. (*Az erdélyi román földbirtokreform. Erdélyi Tudományos Intézet: Kolozsvár, 1942.*) Halála után nyolc évvel a jeles történész, Imreh István válogatásában néhány tanulmányát közreadta a bukaresti Kriterion Könyvkiadó *Az önismert útján* címmel. A háromnegyed évszázados jubileum alkalmával tekinthetjük át először a jeles társadalomkutató életművének legjavát: Budapestben két kötet is napvilágot lát. A *Közgazdasági és Jogi Kiadó Erdélyi föld – erdélyi társadalom* címmel veszi számba a Venczel-publikációk legfontosabb területét: a gondolkodástörténetet, a nemzedéki kérdést, a társadalomstatisztikát és demográfiát, a szociológiát, a társadalom- és művelődéspolitikát, végül a nemzetiség- és magyarkutatást. Az Országos Közművelődési Központ a Szociográfiai Munkafüzetek sorozatában ad helyt legnagyobb falukutatói, népismereti, népnevelési dolgozatainak (*A falumunka útján*). A fajsúlyos írások hozzáférhetővé tétele e méltatlanul háttérbe szorult életmű beemelését célozza az egyetemes magyar társadalomtudományi gondolkodásba.

*

Venczel József kortársai – az évek előrehaladtával – sajnos, egymás után távoznak el körünkből. 1988 nyarán pl. *Demeter János* kolozsvári jogászprofesszor szíve Budapesten szűnt meg dobogni. Röviddel azelőtt, egy magánbeszélgetésen úgy jellemezte e sorok írójának Venczelt, mint akivel – feddhetetlen korrektsége és kiváló szaktudása okán – különböző életrészekben együtt tudott működni. Mint elmondotta, „az Erdélyi Fiatalokhoz, aminek alapító tagja voltam, Venczel Józsefet szociológiai, falukutatói érdeklődése egy ideig vonzotta. Később – világnézeti alapállásunk különbözősége miatt – konfliktusmentes távolságtartás jellemezte kapcsolatunkat, amely azonban nem zárta ki a háború után a közös munkálkodás lehetőségét. Az újonnan alakult Bolyai Egyetem egyik vezetőjeként közrelről meggyőződhettem Venczel elméleti és gyakorlati képességeiről, tekintélyéről és népszerűségéről. Nemzetiségstatisztikai és -szociológiai kérdésekben – mind egyetemi, mind minisztériumi szinten – hozzá fordultunk, szakértelme biztos iránytűnek bizonyult még azokban a kiélezett hónapokban is. Közel egy időben fogtak perbe bennünket, az én tárgyalásomon többek között őt idézték tanúnak. A mélyen vallásos Venczel József viselkedett a legkorrektebbül – ellentétben másokkal –, a kommunista Demeter János perében cáfolt minden vádpontot. Tiszteiségét nem felejttem, s becsülöm érte mind a mai napig.”

Gall Ernő, a jelenkori erdélyi magyar társadalomkutatás első számú tudósa egy hasonló eszmecsere elismerte, hogy „a 60-as években túlzó, marxista álláspontból bíraltam Venczelt, amelyben része volt a Hitellel kapcsolatos korabeli, dogmatikusan egyoldalú véleményünknek. Később »magam revíziója« során alkalmam nyílt az igazságtalan ítélet módosítani a tanulmányaimban, a gyakorlati életben. Venczel visszakerülését sikerült elősegítenem az egyetemre, posztumusz kötetének is egyik lektora lehettem. Az erkölcsi jóvátétel annál indokoltabb volt, hiszen Venczel József szellemi hagyatéka a matematikai statisztika, a demográfia, az empirikus szociológia terén mindmáig legjelentősebb az erdélyi magyar tudományosságban: örökét, sajnos senki sem vette-vehette át. Halála után értesültem Márton Áron második világháborús kiállításáról a deportálások ellen. Mivel ez személyemben is érintett, csak nőtt tiszteletem, nagyrabecsülésem a köréhez tartozó Venczel József iránt.”

*

Venczel kortársai közül a nagy tekintélynek örvendő népzeneudóst, *Domokos Pál Pétert* is felkerestem, hogy a háromnegyed évszázada született társadalomkutatóval kapcsolatos emlékeit felelevenítsük. (Az interjú – amelynek lebonyolításában Záhony Éva is közreműködött – 1986. június 16-án készült.)

■ *Péter bácsit sok évtizedes jóbarátság fűzte össze Venczel Józseffel. Földiek voltak a tanár-tanítvány viszonyukról is tudok. Kérem, ha évtized távolából mutassa be nekünk az ifjú Venczel családját, együttműködésük kezdetét.*

Én 1926-tól 1929-ig voltam Csíkszeredában, s ott matematikát, fizikát és éneket tanítottam a gimnáziumban és a tanítóképzőben. A gimnáziumban tanítványaim közül kimagaslott mind a két Venczel-fiú: József és László. Ők egy tanárnak, akit szintén Venczel Józsefnek hívtak, a gyermekei. A brassói származású Margit asszonnyal nagy szeretetben és gondoskodásban nevelték a fiúkat. Amit megtanulhattak a gyermekek abban az időben, azt mind elérhetővé tették számukra. De az édesapa beteg lett. Annyira szerették Venczel Józsefet, a csíkszeredai gimnázium számtanárát a diákok, hogy betegen a székbe ültették és székestől vitték be az órára, csak azért, hogy ő tanítson, mert a matematikát senki sem tudta úgy tanítani, mint ő. Szomorú azonban, hogy az édesapa az élete derekán úgyszólván munkaképtelenné vált, s nemsokára aztán el is távozott az élők közül.

Venczel Józsefet és Lászlót még hegedülni is tanítottam magánúton. Jóska elkísért engem, ha kimentem falura, néprajzi kutatásra. Például Menaságra, hogy nézzem, hogyan történik a szövés, tehát hogy lesz a lenmagból vagy a kendermagból ing, milyen szőttemények születnek falvakon, milyen a falusi élet, hogy vannak a kalákák és minden egyéb. Az ilyen utaim egyikén le is rajzolta ezeket – hiszen kitűnő rajzos volt –, úgyhogy *A magyarság néprajza* című négykötetes munkába a menasági cikkemet Venczel József illusztrálta. Mondhatom, úgy szerettük egymást, hogy szívesen valósítottunk meg hasonló vállalkozásokat.

■ *A közös munkálkodásuk eredménye lehetett az 1929. évi Csíki Székely Népművészeti Kiállítás, amelyet Orbán Balázs emlékére rendeztek. Venczel kézzel írott diáklapja, a*

Vigyázz március 17-i számában lelkesült hangon tudósít az eseményről – amely a Csiki Székely Népművészeti Múzeum alapját kívánta megvetni –, s annak lelkéről, Domokos Pál Péter tanár úrról.

Valóban, akkor az egyik legnagyobb munkám az volt, hogy Csíkszeredában egy népművészeti kiállítást rendezzek. Bejártam a falvakat és szinte a vállamon hordtam össze az anyagot. Néhány segítőtársam is akadt – köztük Venczel József – akivel a 16 (!) szobát megtöltöttük. Nagy látogatottságnak örvendett a kiállítás és feltűnést keltett. Ilyen feliratok voltak, hogy *Magyar ember magyarul ír, magyarul olvas és magyarul is szó, magyarul is farag*. Benn szótt az asszony, Demse néni, a korongon fenn ült a madarasi ember, s csinálta a fazekakat, tehát élő, az életet megfoghatóvá tevő kiállítás volt. A vállalkozásnak annyi csodálója lett, hogy úgy álltak az érdeklődők körülöttük, mint hogyha valami csodát látnának. Jóska a diákok közül kitűnt többek között azzal is, hogy saját kezűleg írott és rajzolt lapot szerkesztett, a „Vigyázz”-t. Ennek egyik számát teljesen a kiállításnak szentelte, lerajzolta a részleteit. Mivel összekötöttük a kiállítást az Orbán Balázs évfordulóval, a nagy székely egész alakos képe mellé verset írt. Tehát Venczel József írta a „Vigyázz”-t, azonkívül szerkesztette és terjesztette, minden az ő kezében összpontosult, nagyon dicséretesen csinálta ezt a munkát.

■ *Milyen emberi tulajdonságait ismerte meg Péter bácsi már ekkor tanítványának?*

A felső gimnáziumba járt, s ahogy említettem, mind az iskolában, mind a magánórákon, sőt azon túl is találkozhattunk, így módomban nyílt alaposan megismerni. Megbeszélgettünk mindent, az olvasnivalóig bezárólag – nagyon jó érzékkel választotta ki a hasznos, de egyben értékes olvasmányokat. Közben meghalt az édesapja, aki engem is tanított 1913–1914-ben. A mélyérzésű és tehetséges gyermekre jellemző, hogy első felindulásában nagyon szép cikket írt, ha jól emlékszem, Apám lelke belém költözött címmel a Csiki Néplapba vagy a Csiki Lapokba. Maig emlékszem gyönyörű szellemi hagyatékvallására, Venczel József számtantanár örökségének eme rögzítésére. Az apa hiányát némiképp pótlandó, felcseperedésükig magam is igyekeztem szememet a Venczel-fiúkon tartani.

■ *A fiatalember rövidesen Kolozsvárra került, kapcsolatuk ezután sem szakadt meg.*

Való igaz: újságomba, a Csiki Néplapba rendszeresen küldte írásait, a szerkesztésben folyamatosan segített, ott állt mellettem.

Jóska a kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be. Erdélyben akkor az egyetemi hallgatók Magyarországgal kapcsolatos ügyeit György Lajos intézte. Ő szerkesztette akkor az *Erdélyi Múzeumot*. A legnagyobb becsben azonban az *Erdélyi Iskola* volt. Ehhez a folyóirathoz fogható akkor se Magyarországon, se Erdélyben nem találhattunk. Munkatársunkká vált Márton Áron, a zenei részeket én csináltam, hisz 1936–1944 között magam is Kolozsváron éltem. Az egésznek a sajtó alá rendezését Venczel József végezte, mint liceumi könyvtáros. Itt említem meg, hogy mikor Csikból Kolozsvárra feljött, az én könyvem, *A moldvai magyarságot* is ő rendezte a második kiadásában sajtó alá. Sőt a későbbi kötetek kiadásánál is egyik leghívebb segítőtársam volt.

Az egyetemi hallgatók saját hangjukat hallatván először az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratot hozták létre. Nem részletezem az okokat, de rövidesen ez nem elégítette ki a társaságot, s ezért – feltehetően Venczel József indítványára – új lapot indítottak. A *Hitel*ben a katolikus, református, unitárius és egyéb vallású főiskolai hallgatók együttműködésére is lehetőséget teremtettek. A tudatos névválasztást Venczel Jóska sugalmazta, támogatták ebben munkatársai: *Albrecht Dezső, Mikó Imre, Nagy Géza, Kéki Béla* és mások. Magam lazán – idő híján csupán 1–2 írás erejéig – tudtam csak kapcsolódni hozzájuk. A *Hitel* páratlan, kifogástalan, nagyszerű folyóirat volt, amelynek minden cikke a magyar nép jövőjének szolgálatában szólt meg. Azért kutattak meg mindent, hogy teljesen ismerve a körülményeket, egy újat és egy jobbat csináljanak. Venczel szerepe a legfontosabb a szemle életében, a többiek a közelébe sem juthattak Jóska tudásának és felkészültségének.

Venczel szociális érdeklődése és szülőföldszeretete egybeforrott, példa erre évtizedes vizsgálódása Csíkdánfalván. Kiss István professzor Debrecenben kiadott könyvében mindketten álnéven publikáltak: ő mint Várdotfalvi József, én Gernyeszeghy Ádámként. A kettő többi erdélyi szerzője is hasonló alakoskodásra kényszerült.

■ *Milyennek ismerték Venczel Józsefet Kolozsvárt az ifjúsági közélet szereplőjeként?*

Én a katolikus egyetemi hallgatók énekkarának vezetőjeként többek között a közös hangversenyek során lehettem részese annak a pezsgésnek, ami akkor az erdélyi magyar kultúrát jellemezte. Ahogy Márton Áron Kolozsvárra került, az erdélyi katolikus magyar

élet egybeforrott a nevével. Azonban mindig melléje kell gondolni György Lajost és Venczel Józsefet, aki ha kellett, cikket írt, ha kellett, szervező útra ment. Katolikus nagygyűléseket rendezett, készített elő, a pápa által megírt enciklikák népszerűvé tételén fáradozott – azt mondhatom, a kezében volt minden.

■ *A második bécsi döntés néhány évre az erdélyi magyarság számára is meghozta az anyaországhoz tartozás érzését. Hogy alakult Venczel sorsa ezekben az időkben?*

Erdély visszatérte után Magyarország képviselőket nevezett ki – tehát nem választott – a budapesti parlamentbe. Véleményem szerint ugyanúgy kellett volna képviselőket választani Csikban, mint Vas megyében, nem pedig kinevezni. A megfelelők mellé így olyanok is kerültek, akik nem csináltak semmit, mást pedig – aki mindenütt ott volt – nem neveztek ki. Az ilyesmi nagyon rosszul estek nekünk, még akkor is, ha nem szereztünk érvényt a szavainknak. A Hitel munkatársai közül Mikó, Albrecht és Vita Sándor bejutott az országgyűlésbe, Venczel Jósikára nem gondoltak. Ami veszteség a politikának, nyereség a tudomány számára: ő végül is a *Teleki Pál Tudományos Intézet* tanáráként jutott az 1940-es években szóhoz. *Szász Pál és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* körébe kerülve Erdély magyar statisztikai számbavételét főként neki köszönhetjük. A román agrárreformról ő írta a legtekélyesebb könyvet, minden adata cáfolhatatlanul komoly. Ezt rótták fel később legfőbb bűnének, hogy sem a statisztikában, se egyébűt nem volt hajlandó semmilyen politikai erő javára dolgozni, hanem az igazság útján jár. Azonban Márton Áronék nemzetmentő akcióiban folyamatosan résztvett.

■ *Románia átállása a világháborúban s a front végigsöprése Észak-Erdélyben új helyzetet teremtett.*

Azt még nem mondtam, hogy Venczel testileg-fizikailag beteg, gyenge egészségi állapotú volt, s az 1940–1944 közötti években Kolozsváron megoperálták. A gyomrának háromnegyed részét vették ki, s ezzel a beteg gyomorral került ő aztán a hatóság kezébe, ami meglehetősen meggyötörte, életele folytán hosszasan börtönt is ült.

Az elejére kanyarodva tehát 1946-ban Erdély vezető emberei – *Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Jancsó Elemér* és mások – mintegy százan Marosvásárhelyt gyűlést tartottak. *Petru Groza* volt a miniszterelnök, az őt támogató MADOSZ emberei zsinoros székely ruhában „Nem kell revízió” és hasonló jelszavakkal járták az országot. Gondoskodtak róla, hogy ez a propagandahadjárat a nyugati újságokban is helyet kapjon, milyen nagy a magyarok meglegedettsége Romániában. A gyűlésen *Kurkó Gyárfás* mint elnök üdvözölte Grozát, aki válaszolt. Azt mondta, hogy a mostani háborúnak szenzációs következményei lesznek: lehullanak az országhatárok, s a bukaresti ember rövidesen akkor megy Budapestre, amikor akar és fordítva. De meg kell várni a közelgő párizsi békét, és akkor aztán meglátjuk, milyen nagyszerű változások lesznek. De nekik románoknak jól jönne, ha az erdélyi magyarság írásban nyilatkozatot adna arról, hogy helyes a bécsi döntés megváltoztatása, hogy Románia visszakapta Észak-Erdélyt. És ennek alapjában véve a magyarok is örölnék, mert ez az igazságos.

Rögtön jelentkezett *Baumgartner (Bányai) László*, hogy megszerkeszti az indítványt. Az első változat láttán *Kurkó* azt mondta, hogy ha ezt a szöveget így megjelentetjük, akkor a székelység minket megöl, a jogászok fogalmazzák át. Három ügyvéd aztán változtatott rajta, a lényeg azonban az ő fogalmazásukban is benne volt. Amikor megtörtént ez a szörnyű dolog, meghallotta Márton Áron, mi történt. Akkor összehívta a felelős embereket, tehát Szász Pált, Vásárhelyi Jánost, Venczel Jósikát és még néhányukat. Márton Áron szerint a marosvásárhelyi „százak gyűlése” a magyar lakosság csupán öt százalékát jelentő pártállásúakat képviselte, tehát nem beszélhet az egész erdélyi magyarság nevében. Ezért nyilatkozzanak, hogy a döntés olyan emberek szájából hangzott el, akik nem illetékesek és akiknek nincs meg a fedezetük, a hátterük. A katolikus, református hívőket, a gazdákat, tehát a népcsoport tömegét képviselők így leszögezték az előző gyűlés érvénytelenségét, valamint, hogy a népek önrendelkezési joga alapján kérik, hogy a bécsi döntés maradjon úgy, ahogy volt, sőt az egész Erdélyt csatolják vissza, mert az a történelem folytán inkább volt Magyarországé, mint másé.

Ezt a határozatot lefordították angol nyelvre, és négy példányban készítették el, az ötödik példányt pedig Magyarországra szánták. Venczel Jósika ehhez a beadványhoz egy térképet készített, amely a legmegfoghatóbbá teszi, hogy ha az Erdélyben lakó népeket ide meg oda csoportosítják, akkor élhet ott a három nép egymástól zavartalanul, és haladhat a maga útján.

Úgyhogy Venczel Józsefnek ez a térképe a beadványnak szerves része volt.

■ *Tehát lakosságcsere, etnikai áttelepitések szerepeltek a térképben?*

Igen, mintegy odatanácsolni azokat a népeket, hogy összefüggően maradjanak egymás mellett, és ha közben más nép van, azt ne zavarják. Úgy csoportosítani, szétválasztani őket, hogy életükben, mozgásukban egymást ne gátolják.

■ *Mi lett a kérelem sorsa?*

A beadványt a négy főhatalomhoz s Magyarországról révén a békekonferenciához kívánták eljuttatni. De úgy, hogy ne Rákosi Mátyás, és ne Gyöngyösi János csinálja a dolgot, hanem Teleki Géza (Teleki Pál fia) vigye, aki ismeri a kérdést. A küldött ember azzal tért vissza, hogy Magyarország nem hajlandó továbbítani ezt a békeszerződés felé, mert Rákosi ismeri Sztálinnak a személyes meggyőződését. Csak bajt csinálnának, csak növelnék a nehézségeket azzal, ha belemennének. Tehát a magyarországi út nem ment, lezajlott a párizsi konferencia. Ezen *Tăitarescu* kétszer is felolvasta a „százak” nyilatkozatát. A békeszerződésnél volt egy olyan terv, hogy Arad körül egy kis területet visszaadnának, de a felolvasott szöveg alapján még ezt a szándékot is elejtették és maradt minden a régiiben. Venczelek beadványa a négy nagyhatalomhoz eljutott, de napirendre nem került.

■ *Az emlékirat annak idején kapott valami nyilvánosságot, egyáltalán olvasható-e valahol példánya?*

Nem, Rákosi Mátyás annak idején azzal intette el, hogy ő tudja Sztálin véleményét, tehát semmi esélye nincs. A Magyarország révén a békekonferencia elé szánt példány Venczel térképével nyilván valamelyik levéltár zárt anyagában található. Következetes utánajárással biztos el lehet érni.

■ *Ahogy mindez megtörtént, Márton Áront perbe fogták.*

Valóban, társaival együtt bezárták, életfogytiglanra ítélték. Az ítéletet később megváltoztatták, de jobb kezét és bal lábát összekötve, mezítláb az egyik őrsről a másikra hurcolták, és borzasztó körülmények közé jutott Erdély nagy püspöke. A tárgyalásukon, 1951-ben az utolsó szó jogán felszólalt. Visszaütasította, hogy Titóval és Rajkkal kapcsolatot tartott, hisz sohasem látta őket, azonban a memorandumért teljesen vállalta a felelősséget. Egyben követelte, hogy a többi vádlottat bocsássák el, hisz csak azt tették, amire ő kérte őket. Az ítélet teljes jegyzőkönyve a birtokomban van, készülő Márton Áron-könyvemben szó szerint idézni szeretném. A kihallgatás módszereire jellemző, hogy Venczel feleségét, a szintén jogi végzettségű *Boga Évát* „túszként” bevették, hogy újabb s újabb adatokat kényszerítsenek ki Venczel Józsefből. De akármit csinálhattak, ő csak egyet mondhatott: népe elemi jogát védelmezte. A börtönben találkozott többek között moldvai csángó-magyarokkal, akiket Pildești területén fogtak le. Szabadulása után meleg hangon említette nekem, hogy tanították Jóska főzni s a helyes életformára, amiről ezek a szerencsétlen emberek nem tudhattak semmit.

■ *Venczel szabadulása után tartották-e a kapcsolatot?*

Ritka személyes találkozásaink – engem Romániában a munkáim miatt nemigen szeret a hivatalosság – és a levelezés során tudomásom volt későbbi mellőzéséről. Az utolsó időkben aztán visszakerült az egyetemre a szociológusok közé, de elkezdett munkáját nem végezhetette be. Halála után megjelent kötetét örömmel üdvözöltem.

Amikor Venczel József meghalt, felesége értesítette erről a gyulafehérvári püspökséget, kérvén egy Erős nevű ismerős lelkipásztort a gyászszertartásra. Hogy milyen tekintélyű embert veszített Erdély, bizonyítja, hogy maga Márton Áron jött el és mondott beszédet.

■ *Megköszönve Domokos Pál Péter visszaemlékezését, búcsúzóul arra kérném, idézze fel, miként él emlékezetében Venczel József, az ember?*

Venczel József minden tetteiben, minden írásában az igazságot kereste. Amikor nagy dologról volt szó, valami döntő fontosságúról, akkor az ő szavai döntöttek, mert amit mondott, arra meg lehetett esküdni. Egyformán jár az igazság mindenkinek, ezt hangsúlyozta és aszerint élt. Ő hibát, bűnt senki ellen, se hazája, se más népek ellen soha nem követelt el. A szociológiában Gustit szinte tanárának vallotta, mindez tisztességgel összeegyeztethető volt magyarságával. Alázatossággal, becsülettel és vallásosságával népe megbecsüléséért cselekedett kezdettől fogva. Minden lépése a népéért való volt, minden akarata, minden szándéka, hogy valamiképp segítsen. Ideje, hogy elfoglalja méltó helyét a nemzeti tudományok történetében.

Székely András Bertalan